

ĽUDSKÝ ROZMER FILOZOFIE DEJÍN R. G. COLLINGWOODA

JANA BALÁŽOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BALÁŽOVÁ, J.: Human Dimension of R. G. Collingwood's Philosophy of History. FILOZOFIA 50, 1995, No 9, p. 470

The basic principle of Collingwood's conception is the principle of methodological individualism. This principle represents his belief in human creative capabilities in the field of thinking. The second one named „re-enactment“ means re-thinking the past in the historian's mind in present. This philosophy of history stands for discovering first of all of thoughts, which were the basis of the acts in the past. It can also serve as a basis for the new science „of human affairs“, which would be used as a manual of the „modern European mind“ for complicated relations in the actual time.

Koniec 20. storočia zastihol človeka nepripraveného odpovedať na prastarú, no večne aktuálnu otázku: Kým a čím on sám vlastne je. Rovnako dnes ako pred pár desiatkami rokov či pred stáročiami je prekvapený, keď má na položené otázky dať primerané odpovede. Človek je veľkou neznámou mnohých vedeckých odborov, jedným z centrálnych problémov uvažovania filozofov. Svojrázny spôsobom k riešeniu problematiky človeka prispel R. G. Collingwood (1889-1943), výrazná postava britských vied o človeku (humanities). Vzácne skĺbenie profesionálneho záujmu o históriu a filozofiu vyústilo u neho do celoživotného snaženia o organické zblíženie oboch vied, o vytvorenie vedeckej koncepcie kompetentnej vypovedať o človeku. Vo svojom filozofickom uvažovaní sa dotýka tzv. večných tém, tém, ktoré sprevádzajú existenciu človeka, ako prírodnej i spoločenskej bytosti, jeho bytie v sieti nevyhnutných vzťahov.

Robin George Collingwood, vo svojej profesionálnej orientácii výrazne poznačený domácou duchovnou klímou – otec bol maliar, archeológ a Ruskinov osobný sekretár a životopisec; matka, zanietená hudobníčka, zasa uviedla syna do sveta umenia, bol neobyčajne dobre komponovaný pre seriózne štúdium širokého spektra humanitných vied. Svoj mimoriadne plodný vedecký život prežil v Oxforde. Prednášal, prekladal a venoval sa i vlastnej tvorbe z oblasti rímskych a raných britských dejín, filozofie, umenia i náboženstva. V jeho najplodnejšom období, spadajúcom do tridsiatych rokov, bol považovaný za jeden z vrcholov britskej humanitnej vedy – jeho meno bolo ako rovnocenné priradované k B. Russellovi a k A. N. Whiteheadovi. Neustále psychické vypätie sa odzrkadilo vo vážnom poškodení jeho zdravia. S vedomím, že mu ostáva už len niekoľko málo rokov života, podujal sa napísať vlastný *Životopis* (1939), v ktorom sa pokúsil v zhustenej forme vysvetliť svoje vedecké, predovšetkým filozofické postoje. Keď v roku 1943 zomrel, zanechal po sebe rozsiahle dielo, dokumentujúce široký rozsah jeho záujmov, pokrývajúcich najrôznejšie sféry ľudskej duchovnej činnosti: preklady, historické a archeologické práce a predovšetkým diela, v ktorých filozoficky reflektuje problémy z oblasti umenia,

estetiky, náboženstva, metafyziky, filozofickej metódy, ale tiež najkomplexnejší problém ľudského vedenia – samotného človeka.

Vo svojej bohatej tvorbe sa R. G. Collingwood celkom prirodzene dotkol aj problému človeka v jeho filozofickej podobe. Špecifikom autorovho pohľadu je reflektovanie človeka cez prizmu histórie, vyúsťujúce do výzvy adresovanej súčasníkom, ktorá však odvtedy vôbec nezostarla, do výzvy poučiť sa z dlhej a zložitej cesty človeka, spoločnosti od úsvitu civilizácií až do dnešných dní.

Collingwoodovo chápanie človeka, najkomplexnejšie vyložené v prácach *Nový Leviathan* (*The New Leviathan, or Man, Society, Civilization and Barbarism*, Oxford 1942), *Speculum Mentis* (1924) a *Idea dejin* (*The Idea of History*, Oxford 1945), je založené na klasickej dichotómii tela a ducha (body and mind).¹

V idealistickej orientácii, ku ktorej prišiel na základe štúdia filozofických koncepcií Hegela či Croceho, ktorí Angličanom vtedy veľmi nekonvenovali, ba dokonca ich ani veľmi nepoznali, označuje človeka ako predmet špeciálneho filozofického skúmania za „človeka ako myseľ“ (man as mind). V základe tejto definície stoja pojmy vedomie, vedomý, myseľ. Aj keď je to definícia vyslovene idealistická, človek ňou vymedzený nie je abstrakciou. Naopak, predstavuje súhrn konkrétnych duchovných aktivít, ktorých podstata je s ním identická. Keďže akty, prostredníctvom ktorých sa človek ako myseľ konštituuje, sú aktami mysle, mohli by sme človeka definovať aj ako syntézu sebaopozitívnych aktov mysle. V počiatočných štádiách úvah o človeku vyčleňuje päť typov týchto aktov: umenie, náboženstvo, veda, históriu a filozofiu. V hierarchickom usporiadaní jednotlivých špecifických aktivít zaujíma filozofia zvláštne miesto. Nielenže je reflexiou všetkých predchádzajúcich foriem aktivít, ale zároveň reflektuje aj samu seba; je filozofiou človeka ako mysle, pričom jej najvyššou metou je filozofia mysle ako čistého aktu, t.j. absolútna filozofia. Avšak ani v tejto súvislosti nechápe čistý akt ako abstrakciu, ale ako produkt historicky zakotvených jednotlivých konkrétnych skúseností – typov aktov mysle. Rozdelenie jednotlivých foriem skúsenosti má len ilustratívny charakter. V realite existujú v jednote, navzájom sa prelínajú. Z tohto pohľadu je umenie ne-teoretickým základom každej intelektuálnej aktivity, na empirickej úrovni sú prírodné vedy a história (či skôr historiografia). Vrchol hierarchie tvorí reflexívna história a filozofia, ktoré sa navzájom veľmi komplikovane prelínajú.

Vo filozofickom uvažovaní Collingwood od samých počiatkov zdôrazňuje chápanie filozofie ako autonómneho teoretického výskumu, ktorého predmetom sa môže stať všetko: principiálne nie je nič z tohto výskumu vylúčené. Na druhej strane to však neznamená, že by sa skutočne všetko stalo predmetom filozofickej reflexie. Podľa autora sa moderná filozofia orientuje predovšetkým na fundamentálne formy ľudskej skúsenosti, ktoré vystupujú ako umenie, náboženstvo, veda, história a filozofia. Každý fakt sa dá zaradiť do jednej z uvedených foriem. „Formami skúsenosti“ rozumie aktivitu jednotlivca, v ktorej sú zaangażované všetky jeho schop-

¹ Hoci v tomto duchu rozlišuje aj vedy o človeku ako tele a vedy o človeku ako mysli, nemožno považovať túto dichotómiu za absolútnu. Je to skôr uvažovanie o dvoch stránkach toho istého objektu, ktoré vzájomne súvisia a nie sú redukovateľné jedna na druhú. Obe majú nezastupiteľné miesto pri definícii človeka ako komplexného objektu skúmania. Keď však uvažuje o človeku ako špecifickom druhu, tu o ňom uvažuje ako o druhu nadanom intelektom, ktorý je týmto určením výlučným vo svete a ktorý si zasluhuje špecifický teoretický prístup.

nosti a ktorá tenduje stať sa svojím spôsobom špecifickým druhom poznania. Okrem umenia, stojaceho na najnižšej priečke v hierarchii foriem skúseností, všetky ostatné vychádzajú z reflexie. Špecifikom filozofie, ako vrcholu hierarchie, je zdvojená reflexia – reflektuje všetky ostatné nižšie formy skúsenosti, ale zároveň aj seba samu. Vo svojom ranom období, v čase, keď sa zaoberal problematikou ľudskej skúsenosti a reflexívneho poznania, nebol ešte pripravený uznať autonómnosť histórie ako formy skutočného poznania – tú reprezentovalo výlučne filozofické myslenie.

R. G. Collingwood sa hlásil k idealizmu, pričom materializmus² označoval za dogmatizmus či omyl v najvšeobecnejšom zmysle. Základnou príčinou nepravdivého, dogmatického poznania je v európskej tradícii zafixované delenie poznania na abstraktné (v jeho chápaní nepravdivé) a konkrétne (t.j. pravdivé), rozdeľovanie nedeliteľného na časti. Uvažujúc o formách skúsenosti sformovaných tradíciami, rozdeľuje aj filozofiu podľa formy, ktorá je ňou reflektovaná, na estetickú filozofiu, náboženskú filozofiu (tu je v rovnakej miere obsiahnutý tak teizmus, ako aj ateizmus), filozofiu vedy a histórie čiže „moderný realizmus“.

Jedinou možnosťou, ako prekonať nepravdivé, dogmatické poznanie, je zavedenie idealizmu hegelovského typu do samého základu filozofických úvah. Reflektujúca myseľ nemôže byť mimo svojho objektu. Objektom mysle je ona sama. Autor verí, že realita má mentálny charakter. Preto sú „vedy o človeku“ nadradené prírodným vedám.

Chápanie človeka ako mysle predpokladalo vybudovanie špeciálnej vedy, resp. systému vied, ktoré by dokázali kompetentne vypovedať o človeku. Z dnešného hľadiska sa zdá byť nepochopiteľné jeho odmietnutie psychológie ako vedy o „človeku mysle“; vyplýva však z dobového kontextu – z prirodzenej nedôvery voči novej vedeckej disciplíne, ale predovšetkým sa zrodilo „vd'aka“ freudovskej interpretácii povahy psychiky. Keďže podľa nej sú predmetom jej skúmania výlučne ne-racionálne prvky – vnemy na rozdiel od myslenia, pocity namiesto pojmov, chuť na rozdiel od vôle, zaraďuje Collingwood psychológiu medzi vedy o tele. Za vedy o „človeku mysle“ považuje s istými výhradami antropológiu, históriu a sociológiu, zaoberajúce sa podstatou a funkciou náboženstva a umenia pre život človeka a tiež výskumom intelektuálnej štruktúry inštitúcií minulých civilizácií. Človeka v sieti súčasných civilizačných štruktúr skúma história, sociológia, ekonómia, humánna geografia a politické vedy. Napriek nepopierateľným výsledkom pri skúmaní parciálnych otázok, na ktoré sú schopné prostredníctvom svojho metodologického aparátu adekvátne odpovedať, nepovažuje ich Collingwood za plne kompetentné. Ich zásadným nedostatkom, devalvujúcim výsledok, je totiž absencia filozofickej reflexie.

Collingwood, uvedomujúc si potrebu komplexného výskumu človeka, vyslovil požiadavku „vybudovať vedu o ľudských záležitostiach“ (human affairs), ktorá by sa mala stať človeku metodickým sprievodcom, akýmsi manuálom, pri jeho sebazpoznávaní. V základoch uvažovania o takejto vede stojí predpoklad možnosti praktického využitia minulej, t.j. historickej skúsenosti. Takouto vedou by mohla byť filozofická reflexia histórie.

Snaha o zblíženie, o organické spojenie filozofie a histórie je nosnou ideou, rezonujúcou vo všetkých vývinových fázach budovania jeho svojráznej filozofickej koncepcie. Napriek

² Collingwood materializmus jednoznačne nestotožňoval s „vierou v surovú hmotu“; rovnako doň zahŕňal aj „vieru“ v energiu či komplex vln. Za jeho charakteristickú črtu ale považoval oddelovanie mysle (subjektu) od objektu, čím sa vlastne jednota reality umelo delí na dve protikladné podstaty.

maximalistickým cieľom, zakotveným v samotných základoch filozofických úvah, funkčné včlenenie histórie, jej vlastných princípov, do filozofickej reflexie je nepochybne prínosom k modernej anglosaskej filozofii, ktorý až dodnes podnecuje plodné diskusie o význame histórie pre súčasné bytie človeka. Vo svojom základnom diele z oblasti filozofie histórie, v *Ideí dejín*, a predovšetkým v záverečnej časti práce nazvanej *Epilegomena*, programovo venovanej úvahám na tému filozofickej reflexie histórie a jej významu pre súčasného človeka, autor rozvíja variácie na jednu tému – na tému filozofie histórie ako najvyššej formy sebapoznania človeka: „História prispieva k ľudskému seba-poznaniu. Všeobecne sa usudzuje, že pre človeka je dôležité mať možnosť poznať samého seba, pričom toto sebapoznanie nie je iba poznaním osobných zvláštností, vecí, ktoré ho odlišujú od iného človeka, ale je poznaním jeho podstaty ako človeka. Sebapoznanie znamená: po prvé, poznanie, čo znamená byť človekom; po druhé, poznanie, čo znamená byť druhom človeka, ktorým poznávajúci jedinec je; a po tretie, poznanie, čo je to byť človekom, ktorým je len on a nikto iný. Sebapoznanie znamená poznanie toho, čo človek môže urobiť; a keďže nikto nevie, čo môže, kým to neskúsi, jediným kľúčom k poznaniu tohto možného je to, čo už urobil. Hodnota histórie spočíva teda v tom, že nás učí, čo človek vykonal, a tým vedie k poznaniu, čo človek je“ ([4], 10).

Sám profesionálny a vedeckou komunitou vysoko uznávaný historik odmietal pomerne rozšírenú, no v zásade neplodnú metódu „nožníc a lepidla“. História nechápal ako čistý opis udalostí, záznam ich toku. Zároveň sa búril aj proti nekritickému podliehaniu názorom tzv. autorít, či už boli súčasníkmi daných historických udalostí, alebo podali ich najvierohodnejšie či skôr všeobecne akceptované vysvetlenie. Collingwood si uvedomoval veľmi nízku validitu kategorických súdov „autorít“, zapríčinenú jednak tým, že ich názory sa nedajú konfrontovať s názormi iných súčasníkov, keďže sú jediné, ale aj tým, že existuje množstvo diametrálne odlišných názorov, ktoré sa nedajú zjednotiť, ani len pokiaľ ide o čas či lokalizáciu konkrétnej historickej udalosti. Moderný historik stojí pred ťažkou úlohou: rozhodnúť, ktorú „autoritu“ a prečo si vyberá za svoj zdroj. Vo väčšine prípadov tak robí intuitívne, na základe osobných sympatií k „autorite“, resp. sa podriadi všeobecnému úzu, produktu tradície či chvíľkovej módy. Metóda „nožníc a lepidla“ je založená na viere a je vierou, preto ju definitívne vylúčil z poznania.

Sám sa pokúsil vytvoriť „históriu ako vedu“, ktorá by mala poznávaciu hodnotu. Novátorstvo spočíva v tom, že táto veda je filozofickou reflexiou práce historika, nie samotných historických udalostí. História ako vedecká disciplína je podľa jeho koncepcie „imaginatívnou rekonštrukciou minulých udalostí“, ktorú historik vytvorí prostredníctvom metódy nazvanej „re-enactment“ čiže znovu-prežitie, znovu-vykonanie myšlienkových aktov. Zmysel „histórie ako vedy“, t.j. filozofie histórie, spočíva v sebapoznaní (historika, v najvšeobecnejšom zmysle slova človeka). V tomto ohľade sa stáva metodológiou či skôr, vzhľadom na autorovu nedôveru voči záväzným pravidlám, užitočným manuálom filozofie mysle.

Dve profilujúce profesionálne orientácie sa pri uvažovaní o histórii prejavujú ako jeho dve roviny: 1. empirický koncept, t.j. historikova predstava minulosti, založená na dôkazoch nájdených v prítomnosti, vytvorená prostredníctvom imaginácie. 2. filozofická rovina, ktorá znamená pochopenie toho, čo sa v minulosti udialo, v podobe zámerov či plánov ako predobrazov konania jednotlivca. Toto pochopenie sa dá dosiahnuť jedine prostredníctvom metódy re-enactment, metódy dovoľujúcej reflektovať myšlienkovú činnosť konkrétneho jedinca z minulosti v myšli historika – bádateľa v prítomnosti.

Historika (v zmysle nedogmatickej vedy v reflexívnej podobe) podľa Collingwooda zaujímajú len tie udalosti, historické fakty, ktoré sú vonkajším výrazom myšlienok. Historik sa vo svojej práci koncentruje výlučne na myšlienky. Udalosti, ktoré sú ich vonkajším odrazom, resp. vyjadrením, sú pre neho len vedľajšími, sprievodnými znakmi myšlienok; zohrávajú funkciu dôkazov o zrealizovaní zámeru. Collingwood ako historik vôbec nepopiera reálnu existenciu týchto udalostí, ktoré sa uskutočnili v určitom čase a priestore. V jeho koncepcii, zdôrazňujeme, že ide o koncepciu histórie ako vedy, t.j. o filozofiu histórie, však vystupujú len ako objekty znova premyslenia (re-thinking), ktoré je špecifickou metódou filozoficko-historického výskumu.

Podľa tejto koncepcie má každú historickú udalosť, každý čin dve rovnocenné stránky, ktoré vo svojej jednote poskytujú konkrétny obraz o predmete výskumu historika: 1. fyzickú, t.j. vonkajšiu a 2. vnútornú, reprezentovanú myšlienkami. Tento fakt lapidárne nazval „inside-outside theory“. Fyzická stránka (outside) je síce neoddeliteľnou súčasťou historickej udalosti, ale pre jej vedeckú explanáciu nie je podstatná. Historik nespochybňuje význam časopriestorového obrazu minulej udalosti. Vytvorenie takéhoto obrazu je prvým, východiskovým krokom historikovej práce. Ním ale ešte stále zostáva na úrovni predreflexívnej, empirickej histórie.

Podstatná je vnútorná stránka, reflexívna úroveň historického výskumu, t.j. pochopenie historickej udalosti preniknutím do jej vnútra (inside), reprezentovaného myšlienkami, ktoré boli jej pravými pôvodcami, a teda samou jej podstatou. Východiskovým materiálom skúmania vnútornej stránky historickej udalosti sú písomné pamiatky. Aj keď sa Collingwood špeciálne nezaoberá lingvistickou analýzou³, aj on prikladá veľký význam jazyku pri skúmaní myslenia človeka. Nielen vedome, ale účelovo zaviedol do základov explanačnej metódy historických udalostí jazykovú analýzu textov.

História v tejto podobe prestáva byť opisom sledu jednotlivých udalostí; zaoberá sa procesmi konania, činov formovaných ich vnútornou stránkou, t.j. procesmi myslenia. „Celá história je históriou myslenia“ ([4], 215).

Collingwood tvrdí, že „história je históriou myslenia“, a tak nevyvíja z registra uvažovaných faktov ani také, ktoré sú zdanlivo až príliš jasne späté s materiálnymi, neteoretickými faktami. Ved' napríklad aj výpočet vojenskej techniky použitej v konkrétnej historickej bitke je výsledkom zložitých úvah vojenských stratégov. Teoretické úvahy sú spredmetnené v reálnej udalosti, ktorá sa odohrala v určitom čase a priestore. To je teda tá vnútorná stránka, skutočná podstata historickej udalosti. Nedá sa totiž poprieť, že bez myšlienkového prípravy, ktorá rezultovala v konkrétnom zabezpečení vojenským materiálom, mohla sa bitka a následné udalosti vyvíjať úplne inak. Napokon, základom historických výskumov sú práve fyzické stopy, relikty minulosti, na základe ktorých sa dá rekonštruovať historická udalosť. Originálnosť Collingwoodovej koncepcie spočíva v tom, že prekračuje túto nespornú javovú stránku histórie, ponecháva ju v kompetencii historiografov a snaží sa preniknúť za popis udalostí, priamo do ich podstaty, hľadájac ich príčiny. Takáto filozofická explanácia minulých udalostí, t.j. odhaľovanie vnútornej stránky minulosti, je štruktúrovaným myšlienkovým aktom s dvomi základnými prvkami. Prvým,

³ Lingvistická analýza v jeho dobe predstavovala výrazný filozofický prúd, ktorý nepochybne ovplyvnil aj jeho. Problematika jazyka sa uňho objavuje nielen vo filozofickej reflexii histórie, ale je organicky včlenená do úvah o vedomí, o mysli človeka, teda, vychádzajúc z jeho dichotomickej koncepcie „body and mind“, o človeku vôbec.

bazálnym, je plán, zámer aktívneho činiteľa, ktorý autor nazýva „causa quod“, druhým sú prostriedky využívané na dosiahnutie zamýšľaného cieľa, nazývané „causa ut“. Najobtiažnejšou fázou práce historika je rekonštrukcia causa quod, teda myšlienkového aktu. Je demonštráciou imaginácie a tvorivých schopností historika.

Tvrdenie „Keď historik vie, čo sa stalo, zároveň vie, prečo sa to stalo“ ([4], 214) sa zdá byť prehnané, pokiaľ si neuvedomíme, čo Collingwood myslí pod vedením historika. Zdôrazňuje rozdiel medzi tým, ako objekt poznáva prírodovedec, a ako historik. Prírodovedec skúma objekt a pátra po príčinách. Historikovo poznanie objektu znamená poznanie jeho myšlienkového pozadia, jeho pochopenie, teda aj pochopenie príčin. Explanácia historického faktu je založená na procese jeho tvorenia a už aj jeho formulácia je jeho explanáciou. Odmietá explanáciu historického faktu ako čisto abstraktne uvažovanie. Historická explanácia činu, či už realizovaného, alebo len jeho predsavzatia, je vždy rekonštrukciou aktu s praktickou odzvou, čo nevyhnutne predpokladá analýzu plánov, zámerov (causa quod), ako aj zamýšľaných prostriedkov na ich realizáciu (causa ut). V súlade s princípom „zdravého rozumu“ Collingwood pripúšťa, že vykonanie zamýšľaného činu či udalosť je závislá nielen od causa quod a causa ut riadených myslením aktívneho činiteľa, ale že na konečný výsledok vplyvajú aj vonkajšie faktory. Pripomína ale, že vonkajšie (biologické, geografické, ekonomické) faktory síce profilujú situáciu, ktorú aktívny činiteľ reflektuje vo svojom vedomí, ale nie sú legitimným dôvodom redukovania historickej explanácie len na ne. Takto reagoval na biologické, geografické a ekonomické redukcionistické teórie, módné v tom čase, používané pri výklade podstaty historických udalostí.

Historické poznanie je poznaním toho, čo bolo vykonané v mysli či skôr myslou v minulosti. Súčasne je znovu vykonaním (re-doing) toho istého čiže zopakovaním aktu minulosti v prítomnosti. Objektom historikového záujmu nie je samotný čin mimo mysle, ktorá ho poznáva; objektom je preň „vlastná aktivita myslenia, ktorá môže byť poznaná len tak, ako ju môže poznávajúca myseľ znovu vytvoriť a poznávať samu seba“ ([4], 218). Objektami historického výskumu sú teda zážitky prežívané v mysli historika; „sú objektívne či jemu známe len preto, že sú súčasne subjektívne čiže sú jeho vlastnými aktivitami“ ([4], 218), a práve preto, že sú jeho vlastné, sú prístupné analýze. Historik nielenže znovu prežíva minulé myšlienkové akty, ale, a to je podstatné, znovu ich prežíva v kontexte svojho vlastného poznania. Práve toto miesto sa stalo častým dôvodom výhrad historikov i filozofov, ktorí sa obávali, že príliš široký priestor pre aktivitu bádateľa otvára možnosti dezinterpretácie konkrétneho historického faktu, ba celej histórie. Collingwood sa bráni argumentom, že v základe celej metódy výstavby historického poznania stojí princíp, podľa ktorého historik predmetnú minulosť, resp. jej jednotlivé udalosti nemôže svojvoľne konštruovať, ale na základe materiálnych, teda i písomných dôkazov ju racionálne rekonštruuje. Historické poznanie nepatrí do sféry mystického; je otvorené racionálnej analýze, hoci z vedľajších prostriedkov nevyklučuje ani intuíciu, ani imagináciu, ktoré však patria skôr k špecifickým danostiam konkrétneho historika – bádateľa, a nie do jeho metodologickej výbavy. Pri vytváraní obrazu minulosti sa totiž musí historik, ak zamýšľa robiť výskum, a nie vytvárať fikciu, riadiť tromi nevyhnutnými pravidlami: 1. obraz minulosti musí byť lokalizovaný v priestore a čase; 2. dejiny ako celok musia byť so sebou konzistentné; 3. obraz minulosti musí byť v špecifickom vzťahu k tzv. dôkazom, artefaktom ([4], 246). Register historických dôkazov sa celkom prirodzene rozširuje a zaleží len na historikovi, čo zo sveta faktov využije ako dôkaz. Základným predpokladom pre správne používanie dôkazov na výstavbu či podporu vlastnej

rekonštrukcie historickej udalosti je historické poznanie. Žiadny dôkaz nie je dôkazom, pokiaľ sa naň historik nedíva ako na historický dôkaz, a to môže urobiť len na základe poznania, že je relevantným historickým dôkazom.

Akt znovu-prežívania je aj v oblasti historických vied ovplyvňovaný zákonitým procesom vývinu poznania, preto má vždy kritický charakter. V tejto súvislosti nadobúda na aktuálnosti myšlienka o stálosti historického poznania predmetnej udalosti. Vynára sa aj otázka miesta kategórie pravdy v rámci historického poznania. Podľa Collingwoodovej koncepcie nie je historik obraz minulosti nikdy kompletný, závisí od mnohých faktorov – od množstva dôkazov a ich dôkazovej hodnoty, ale aj od historického poznania zodpovedajúceho prítomnosti. Collingwood v tomto ohľade prejavil značnú dávku zdravého skepticizmu a profesionálnej skromnosti, ktoré zrejme vyplývali z kritického zhodnotenia validity historického poznania v čase. Nenárokuje si na absolútnu pravdu, naopak, vopred predpokladá možnosť zmeny, víta ďalšiu konkretizáciu obrazu minulosti. Explicitne to vyjadril slovami: „Každá nová generácia musí prepísať históriu svojím vlastným spôsobom“ ([4], 248). Niet pochyb o tom, že toto tvrdenie je reflexiou prirodzeného úsilia každej novej generácie o vlastné aktualizované pohľady na históriu a zároveň uvedomením si prirodzených limitov ľudského intelektu a ťažkostí daných samotným predmetom skúmania.

Základným princípom výstavby histórie ako filozofickej reflexie dejín je metodologický individualizmus. Je zakotvený v postuláte o povahe histórie, ktorej racionálnym jadrom je poznanie individuálnych ľudských činov ako konzekvencií myšlienkových aktivít ich pôvodcov. V praktickej aplikácii spočíva tento princíp v analýzach explanácií najjednoduchších aktov, jednoduchého fyzického pohybu, konaného z určitého rozumového dôvodu. Je zaujímavé, že táto formulácia vyvolala kritickú odozvu z dvoch protikladných strán. Na jednej strane kritiku podnietila absolutizácia princípu racionality pri skúmaní ľudskej mysle; napr. A. Toynbee tvrdí, že Collingwood vôbec nezohľadnil „ľudský“ rozmer mysle človeka, spočívajúci vo vplyve podvedomia na psychiku človeka, ktorý v tej dobe „odhalil“ Freud. Collingwood sa ale i napriek vážnym výhradám voči freudovskej psychológii nebráni priznať fungovanie ne-vedomia v aktuálnych dejoch, avšak z hľadiska filozofickej reflexie uskutočnených historických aktov odmieta existenciu akýchsi mystických podvedomých štruktúr, ktoré by významnou mierou zasahovali do tvorby plánu budúceho aktu. Na druhej strane zas bola jeho koncepcia označená za čistý psychologizmus, čo odmieta rovnako zanietené ako predchádzajúce zaškatul'kovanie. Tak K. R. Popper vyčítal Collingwoodovi nezakotvenosť človeka – aktéra historickej udalosti v reálnej (spoločenskej) situácii.

Špecifikum Collingwoodovho metodologického individualizmu spočíva v absolútnom podriadení každého uvažovania princípu striktnej individualizácie subjektu skúmaného historického deja, činu. Collingwood síce uznáva význam sociálnej situácie, teda zaradenia individua do určitých spoločenských štruktúr (sem zahŕňa i členstvo v existujúcich inštitúciách, politických stranách či kluboch, ktoré celkom prirodzene ovplyvňujú konanie človeka). Nepopiera ani existenciu najrozličnejších spoločenských hnutí, politických strán a bojov medzi nimi, ba ani ďalších skutočností poukazujúcich na prítomnosť kolektívneho subjektu v spoločnosti. Volí však opačný východiskový bod – i kolektív sa podľa neho prejavuje cez činy jednotlivcov, a naopak, činy jednotlivcov, zjednotené na báze určitej spoločnej idey, tvoria vo svojom súhrne činnosť kolektívu. Je presvedčený, že všetky historické fakty, teda aj činy kolektívneho subjektu, sú v princípe

analyzovateľné ako činy jednotlivých individualít a ich vzťahov, resp. že tieto činy sa historicky dajú analyzovať rovnako ako akty indivíduí. Prvky každej historickej explanácie sú teda rovnaké: *causa quod* a *causa ut* pre každého činiteľa z celej skupiny činiteľov tvoriacich kolektívny subjekt.

Táto koncepcia nepredpokladá existenciu zákonov a zákonitostí v historickom procese, neuvažuje v pojmoch triedneho či skupinového vedomia. A predsa autor nepocit'uje strach z možného izolacionizmu jeho individuálneho subjektu – aktéra historického deja. Napokon, explanácia historických udalostí zahŕňa aj sociálnu situáciu ich subjektov – aktérov, ich príslušnosť k určitej triede, členstvo v politických stranách, záujmových spolkoch a kluboch. Ako vonkajšie faktory determinujú vnútornú stránku historickej udalosti, avšak z hľadiska jej filozofickej reflexie majú len marginálny charakter, nemajú a nemôžu nadobudnúť dominantnú rolu. Sú spolupôsobiteľmi, ale nie tvorcami – myseľ človeka je v tomto zmysle autonómna.

Toto tvrdenie v sebe obsahuje významné upozornenie pre súčasníkov. Autonómnosť mysle človeka je totiž nielen pozitívnym ocenením možností a síl jednotlivca, ale aj odhalením pochybných snáh skrývať svoje vlastné činy za kolektívny subjekt a prenášať naň zodpovednosť za ne. A práve v tomto ohľade sa stáva história významným zdrojom sebapoznania človeka. Na základe analýzy činov, a predovšetkým ich myšlienkových plánov, si môže človek uvedomiť sám seba ako individualitu, ako autonómne ľudské súcno. Spoznáva svoje vlastné možnosti, ale i limity. Poznáva sa ako indivíduum zakorenené v kultúre, ktorá má bohatú históriu, písanú mnohými individuálnymi i kolektívnymi subjektami. Myšlienky minulosti, ktoré historici študujú, nie sú mŕtve, a hoci sú známe ako minulosť, v určitom zmysle prežívajú v prítomnosti. Teoretické historické poznanie sa stáva človeku pomocníkom pri jeho orientácii nielen v aktuálnej prítomnosti, ale, a to najmä, do budúcnosti, a tak nadobúda praktický význam. Takto, prostredníctvom filozofickej reflexie histórie, sa podľa Collingwooda dá dospieť k naplneniu sokratovského výroku: *Poznaj sám seba*.

Ovplyvnený humanistickou výchovou, teoretickými skúsenosťami z histórie ľudstva poznačenej vojnovými konfliktami a otrasený osobnou skúsenosťou z 1. svetovej vojny a po pár desaťročiach hektického mieru hrozbou novej vojny, Collingwood opustil „slonovinovú vežu teoretickej vedy“ a filozofovaniu posledných rokov svojho života vtláčil pečať apelu adresovaného všetkým nositeľom „moderného európskeho vedomia“.

Tohto humanistu skľučoval rozpor medzi schopnosťou „moderného európskeho vedomia“ dosahovať mimoriadne úspechy v rámci poznania, manipulovania a kontroly fyzických podstat a fyzických síl v prírodovedeckom poznaní (podľa jeho vlastnej klasifikácie vied) s cieľom jeho využitia na vojnové účely a neschopnosťou toho istého „moderného európskeho vedomia“ kontrolovať a ovládať situácie, v ktorých sa ocitá.

Veril však, že ľudia, ktorí žijú intelektuálnym životom, vedomým životom, tendujúci k sebapoznaniu, nebudú môcť naďalej ignorovať históriu a kruté ponaučenia z nej. História podľa neho poskytuje veľké dary človeku plnému myšlienkového života: v prvom rade sa mu otvára možnosť adekvátne posúdiť jestvujúcu situáciu, po druhé, má možnosť využiť znalosti o konaní iných ľudí v problémovej situácii podobnej jeho vlastnému položeniu. Poznávajúc efektívne riešenia analogických problémov, objavené našimi predchodcami, má človek väčšiu šancu nájsť relatívne najschodnejšie cesty, východiská z rôznych komplikovaných situácií. Nositeľ „moderného európskeho vedomia“ dospieva analýzou podobných udalostí, verifiko-

vaním či falzifikovaním hotového riešenia poskytnutého históriou, k pravdepodobne najadekvátnejšiemu riešeniu svojej vlastnej situácie. V prípade, že by využil možnosť poučiť sa z histórie, mohlo by sa úslovie o poučení z vlastných chýb a nešťastia stať fenoménom minulosti.

Na tomto mieste sa otvára priestor pre úvahy o morálke. Collingwood sa nezaobera morálnymi kódexami, považuje ich za nepodstatné v živote konkrétneho jedinca. Morálny život jednotlivca je zložitejším fenoménom; má dvojaký charakter. Mravný život jednotlivca do značnej miery závisí od jeho túžob, a hoci sa túžby jednotlivca časom menia, z historického hľadiska sú nemenné. Sú súčasťou prírody, patria do sféry prírodnej podstaty človeka – do tej časti, ktorá človeka spája s živočíšnou ríšou. Okrem tejto najpodstatnejšej časti vplyvov na mravnosť konania jednotlivca existuje ešte menšia časť mravného života, vyplývajúca zo spoločenskej determinácie človeka, ktorá sa riadi mravnými ideálmi, zo zorného uhla jednotlivca naoktrojovanými zvonku. Dvojakosť podstaty morálnych princípov zapríčiňuje závažné vnútorné dilemy jednotlivca, ktoré v nejednom prípade vedú k jeho konfliktu so spoločnosťou. Mravný život jednotlivca podstatnou mierou ovplyvňuje jeho reálne konanie, jeho aktuálne *causa quod* (zámery) a *causa ut* (prostriedky na ich dosiahnutie). Podľa všetkého jediným východiskom z komplikovanej situácie môže byť len efektívne využitie myšlienok minulosti.

Požadovaný manuál poskytuje vedecká história – veda „o ľudských záležitostiach“ (human affairs), ktorá umožní človeku kontrolovať medziľudské vzťahy; poznaním minulosti sa stane mierou porozumenia prítomnosti.

Lebo nepoučiť sa z histórie môže viesť len ku katastrofe (ako nás o tom učí história).

LITERATÚRA

- [1] COLLINGWOOD, R. G.: *Speculum Mentis*. Oxford 1942.
- [2] COLLINGWOOD, R. G.: *An Essay on Metaphysics*. Oxford 1940.
- [3] COLLINGWOOD, R. G.: *The New Leviathan, or Man, Society, Civilization and Barbarism*. Oxford 1966.
- [4] COLLINGWOOD, R. G.: *The Idea of History*. Oxford 1986.
- [5] COLLINGWOOD, R. G.: *An Autobiography*. London 1939.
- [6] COLLINGWOOD, R. G.: *Essays in the Philosophy of History*. Texas 1966.
- [7] DONAGAN, A.: *The Later Philosophy of R. G. Collingwood*. Oxford 1962.
- [8] SAARI, H.: *Re-enactment, A Study in R. G. Collingwood's Philosophy of History*. Abo 1984.
- [9] *Critical Essays on the Philosophy of R. G. Collingwood*. Ed. M. Krausz. Oxford 1972.

PhDr. Jana Balážová, CSc.

Filozofický ústav SAV

Klemensova 19

813 64 Bratislava

SR